

K původu, vzniku a smyslu lánového statku.

(Poznámky k první naší agrární reformě a ke staročeským měřám.)

Jos. Salaba.

Lánový statek — lánová a strychová soustava — je přední, všude vystupující, ač co do přidělu půdy nikoli úplně provedenou formou i součástíku první agrární reformy v zemích českých.

Bychom věci jasně porozuměli, probereme nejprve, co je to lán.

Brandl v „Glossariu“ (115, pod heslem Lán) uvádí různé názvy lánů (mansus, aratura, Hufe — Hube, laneus) a soudí, že slovo lán vzniklo z lano (provaz) a toto zase z německého Leine, plní to míry. Dokladem cituje poměry u Slovanů polabských (Cod. dipl. Pomer. I, 310 a Helmoldi Chron. cap. 83 a 88); u nás uvádí Cod. diplom. Morav. (II, 58, 159, 204, VI, 38), Výbor z liter. čes. (I. 1012—1013) a Půhony brněn. (1417). Promluví o družích, částech i velikosti lánů (60 až 64 jiter, na Moravě 80 i přes 100 mír), poznamenává, že lán není vždy jen v jednom, ale i ve více kusích; toto rozdrobení vzniklo prý jednak rozprodeji, jednak soudními zástavami půdy.

Také Dudík odvozoval slovo „lán“ z německého Leine.

Aug. Sedláček (Paměti a doklady o staročeských měřácích a vahách, Praha, 1923) zaujímá na str. 40 stanovisko jaksi kompromisní. Uvádí mínění Gebauerovo (Slovník), že je to slovo původu zatmělého, po případě i starohornoněmeckého (Lana, Lanne), jakož soudí i Zubatý. Dále pak praví: „Připouštím, že lán může býti přeměnou německého slova Lehen, ač Čechové udělali z tohoto slova léno.... Statek sám slove vždy jen..... manství....“ Sedláček tedy věci této neřeší.

Rozeberme blíže názor Brandlův, Dudíkův atd., že slovo „lán“ vzato u nás z měřícího nástroje „lano“. Zde je však

1. jistý nesouhlas: Dotyčné měřidlo zvané u nás funiculum, provazec, německy Seil; kde je doklad, že se u nás měřilo lanem (Lanne, Leine)? A kdyby to bylo vzato od měřidla, pak musilo býti užito jednoho z oněch tří slov. Citáty další u Brandla týkají se poměrů v Pomořansku a Slovanů polabských¹⁾; a i tam je ten výklad nejistý.

2. Brandlovy doklady z „Výboru lit. čes.“ (I.) a z „Půhonů brněn.“ (ad 1417) týkají se lesů a rybníků. Vlastní lán je především

¹⁾ Tedy nikoli u nás. Helmold ostatně poznamenává, že t. zv. aratrum slavicum rovnalo se polovici německé Hufe.

polní a rustikální. A tento lán, nechť jej již chceme viděti na místě samém, nebo názorněji na katastrální mapě, skládá se u nás z mnoha, přechasto z 10 i více kusů. To je právě zásada t. zv. polohové držby a parcelace a ta je u nás vládnuoucí, jak nám ukazuje studium katastrů, map a indikačních skizz^{1a)}. Čím pak starší ves, tím více je tam poloh (arci za to menších). A na nich (více méně všech) má každý osedlý svůj kus — podíl. Prastará to forma držby půdy, vzniklá u vegetabilistů. Jak mohl však kdo tolik kusů měřiti, aby provazcem vyměřil celý lán, celou ves a celé panství? Protó ještě v josefinském katastru měří se rustikál většinou kroky, nikoli provazcem²⁾. (Bylo by to starým trvalo příliš dlouho.) Toho užíváno víc u dominikálu, který, jsa obyčejně komasován, tvořil kusy velké a mohl býti snáze měřen provazcem.

3. Že podléhali u nás poddaní též odúmrtí povinností jako šlechta, je známo a nebudu zde probíratí jejího vývoje. Odúmrtí je pak pevnou součástíkou i jasným dokladem lenního svazku mezi pánem a poddaným. Je to prostě přenesení stávajících už u šlechty poměrů i na poddané, právě tak, jako i v ohledu církevním byl fundátor stále vrchním lenním pánem své donace. Není pak tento rozbor bez užitku, ježto zjištěním těchto fakt stanoviti lze i základy svazku vrchnostensko-poddanského: byl to poměr kombinovaný, lenní i nájemný — platil se z rustikálu roční činže a — nebylo-li přímých dědiců — i odúmrt. Novým názorem na půdu a odúmrt před r. 1400 a kol r. 1500 tato pomalu mizí a ke starému emphyteut. (dědič.) nájmu připojuje se vlastní purkrechtní právo, zůkup.

Touto kombinací liší se pak naše poddanské poměry od oněch v zemích alpských. Tamní půda pro vysoké hory a hloubku příliš vlhkých údolí méně se hodila k výrobě obilín a tak pěstěna tam druhdy a velmi dlouho většinou produkce animální. Majitel té půdy, ať zeměpán, ať církev či původně jen pouhý ministeriál dával ji kolonistům — pastýřům — v léno s vojenskými a jinými službami. Jakmile ovšem byla možnost i větší výroby rostlinné, domáhala se vrchnost také jisté činže. Peněžních příjmů hleděl dosíci pán podporováním řemesel, ob-

^{1a)} Kdyby historik, chtěje mluvití o nějakém existujícím obrazu, uváděl jen zprávy o něm a obrazu skutečného nespasil, jistě by budila tato metoda jisté pochyby. Tak se však — vinou převládajícího studia listín (našich i polských), jakož i staré literatury — stává v dějinách hospodářských, agrárních, osídlení atd.

²⁾ Toliko Lhoty, tedy vsí o něco mladší (hlavně ze 14. stol.) a vůbec osady novější, mají méně poloh a s tím i kusů méně, za to však větších. — Čím starší ves, tím více poloh. Starou komasaci vidíme často u osad německého původu; hlavně na hranicích a v horách (ač i tu jsou výminky). Mimo celé serie vsí jsou to i města (na př. Č. Budějovice, Polička, Loket atd.). Píše se v listinách o právu německém i o vyměřováních. A přece zůstala tam naše stará parcelace dle poloh (vidno na indikačních skizzách). Tak na př. listinou, d. d. 22. VII. 1315 královna Eliška prodala 27 vsím na Volynsku (Regesta Emler, III, 108—109, č. 269) 139 lánů král. půdy (s 14^{3/4} lány nevzdělanými).

chodu a vůbec formy městské. U nás kombinovaná produkce hospodářská (animální a vegetabilní) vedla i k tomu kombinovanému poměru poddanskému.

* * *

Že byly různé druhy i velikosti lánů, to dokazují Brandl a Sedláček dobře. Byl na př. lán malý³⁾ (Sedláček, l. c., č. 69 a č. 87 c) a lán velký⁴⁾. Sedláček říká, že není rozdílu mezi tak zv. lánem starým a novým, ač jistě je jakási stupnice velikosti a lány větší bývají i starší. U Lišan r. 1341 (dí král Jan 5./X.) byly lány malé.

Sedláček popírá u nás existenci jména lán královský, panský, zemanský, svobodný, selský atd., ač Brandl to tvrdí. Ale byly u nás různé míry lánů, jež odpovídaly různosti jejich vrchních pánů, což vedlo naše zemské měřiče (konečně tedy právem), by je tak zvali. Byla na př. zvláštní míra královská i takto jmenovaná. Křižovníkům u špitálu sv. Františka v Praze daruje král Jan 7 lánů král. míry po 92 stryších r. 1337 (5./VI.); týž král stanoví r. 1336 (18./V.), by lán města Slaný obsahoval 84 jitra (strychy); lán ve Lhotě Prostřední a Sejcké r. 1335 (4./XII.) drží 72 strychů; tolikéž r. 1341 (3./XI.) u Mladé u Nymburku atd. Ostatně je častěji zvláštní královská míra doložena (na př. 1389, 10./XI., Arch. Čes. I. 339) a je tolikéž co míra zemská (pražská), jež čítá 28./IX. 1353 (Emler, Dec. reg. cens.) 64 strychů⁵⁾.

Mimo tak řečený královský lán, jehož existenci nutno u nás konec konců přece uznati (a to co do věci i co do jména), o ostatních lánech, jak míní Brandl, mluvíti u nás nelze; v tomto Sedláček pravdu má. Zdálo by se sice na první chvíli, že byly různé druhy lánů dle majitelů, ale hlubší studium detailů (jak přesvědčíme se co do velikosti jejich tuto pod čarou) o tom nás nepřesvědčí. Ba ani ve způsobu vysazování nových vsí a v podmínkách propůjčování půdy není mnoho růzností dle pánů; existovaly

³⁾ R. 1386 (20./IX.) u Krumlova per 52 jugera; ale někde na Krumlovsku, Zlatokoronsku a Vyšebrodsku drží jen 30 strychů, ač též 80 až 100 strychů.

⁴⁾ Strahovský lán r. 1341 (5./VII.) pro Křivčice obnáší 82 strychů pražských; za to lány kláštera Plasy v Chotči r. 1336 (9./IX.) drží po 72 stryších; lány kláštera Osek v Černochově r. 1340 po 64 korcích (a rovněž tolik r. 1343, 19./III., u Odolic, r. 1343, 31./V. u Záležel, 3./VII. u Vysočan a Lažan, 29./IX. u Týnce, ale 16./III. u Svinčic jen 60 korců; břevnovský lán činí r. 1342 (4./XII.) 72 korců; lány doksanského kláštera u Libochovic jsou r. 1307 (1./III.) po 93 korcích; u Ronova r. 1307 (22./I.) po 72 jitrech; u Prahy r. 1312 (24./IV.) tolikéž; král. lán r. 1325 (22./IV.) u Loun má 84 strychů, u Revničova a Domašic (4./XI.) 90 strychů, u Nymburka r. 1341 (3./XI.) a r. 1327 (26./XII.) 72 korců (podle Mělníku), u Čáslavi pak r. 1330 (15./IV.) tolikéž, jakož i u Kostelce n./L. r. 1328 (18./V.) a u Tochovic s 5 vsemi r. 1331 (17./I.). Na Novobenatecku držel r. 1585 lán 66 jiter, ale v Žaboklíkách u Žatce r. 1344 (12./III.) 128 měř (korců) neb strychů.

⁵⁾ Lze tu upozorniti na zajímavost: Vokaunův kompilátor kroniky Kosmovy, mluvě o církevních desátcích, jež (asi kol r. 1020) ustanovil pražský biskup Okart, říká, že určeny z jednoho popluží o 71 korcích (modí), A starý královský lán čítá 72 korců (míra mělnická atd.).

a kolovaly všeobecné recepty (formuláře). Arci platy i roboty byly hned od počátku různé.

Velikost lánů se pohybovala od 42 (62, 64, 70, 72, 75, 82) do 84 (90, 92, 96) i přes 100 strychů (korců) — jiter. Později stanula na 60 stryších. Ostatně nejen v našich a polských, ale i v jiných zemích Evropy byla výměra lánů, t. j. polní míra, hodně nestejná a měnlivá i různá. (Viz známý Ducange IV., 437.)

Různou velikost lánů lze vyložit mnohem méně růzností majitele, a daleko více rozmanitostí bonity a úrodnosti půdy krajiny, jakož i růzností hospodářských forem. Uvedený malý lán v některých částech českého jihu je odůvodněn menší produkcí vegetabilní a větším chovem zvířat. Mělyť tamní vsi veliké za to občiny — pastviny a lesy; na př. dosud Třisov, Krasletín a Holubov. Stejně i v Orlických horách. Menší lány u Rožmberků lze, tuším, vysvětliti i tím, že ve 14. stol. přijali za základ míru pasovskou (tak zv. pacovskou), která byla menší než zemská (pražská), ač čítala 60 jiter (r. 1347), či resp. 52 jiter (1386, 20./IX.): dnes pacovský lán asi 14 ha (Sedl., I. c., 177)⁶⁾.

Pro nejčtetnější dvě doložené míry lánové uvádíme tuto nyní podrobnější data i místa k rozboru a srovnání:

Lán činí 60 strychů⁷⁾ (u Budyně, král Václav II. r. 1302, 6./XI.) u Prahy (r. 1314, 23./I.), u Březové (1320, 16./X.), u Žatce (král Jan r. 1321, 3./III.), u Lounína (r. 1324, 23./IV.), u Ředhoště (r. 1334, 13./XII.); anebo 60 jiter (což je totéž): u Píruce (1319, 16./X.) a zvláště ve formuláři biskupa Tobiáše (1279—1296) u Onomyšle, u Biliny (1289, I./X.), u Obory a Veltěži na Lounsku (1290—1293) a u Příbrami (s 5 vsemi, r. 1290—1291); u Dubu (1337—1341), u Krumlova (1347, 14./VIII.), u Strakoníc (1358, 15./XI.), u Sadecké (1362, I./II.), u Manetiny (1382, 20./IV.), u Kozlova (1409, Sedl., I. c., č. 143) atd. Dnes totéž 17·0237 ha.

Lán drží 64 strychů nebo jiter, korců: u Dušníků (se 6 vsemi,

⁶⁾ R. 1351 (16./VI.) drží strahovský lán (u Olenic) 96, ale u Bučiny (u Velvar) 60 (1357, 4./IV.) strychů. V Lipské má 72 jiter („morgen“, 1355, 25./XI., Sedl., I. c., č. 94). Míra korec (mensura) r. 1361, 15./VI.) a míra Scheffel 1360, 14./III. (Borový, Lib. ert. I. 22, 32). V Křesyni lán po 70 korc. (stryších, ad a 1361, 27./XII. Sedl. I. c., č. 103); lán kláš. ostrov. v Domašicích po 75 str. (1373, 6./XII.), lán strahovský u Chrástana (r. 1366. I./I.), u Ovčár (1371, 16./X.), u Pátku (1374, 7./II.) u Radonic (též na Lounsku, 1374, 7./II. u Stradonic (též dne) po 72 stryších a 128 strychů r. 1344 u Žaboklík na Žatecku, jak již řečeno.

Jak vidíme tudíž, byla u jednoho a téhož kláštera i pána nestejná velikost i nestejně podmínky propůjčování lánů; rozhoduje o tom krajina, jak již řečeno, a částečně i vývoj času. Ve starší době byly lány větší, pak se zmenšovaly. Naopak byly druhy menší závazky, jež později rostly. A také to není obecně platné, ježto na př. na biskupských panstvích jsou již (při 60 jitrovém láně) kol r. 1290 platy hodně vysoké i v krajínách chatrnějších; ač byly roboty ovšem menší.

Byly lány panské jakožto svobodné, či poplatné (podúroční, selské) a nikdo jich nepopírá. To byl přec základní rozdíl v práv. povaze půdy i obyvatelstva. Zde má ovšem pravdu Brandl.

⁷⁾ Strychů 60 dle míry pražské r. 1630 (dle sněmovního snešení), u Ledče, r. 1635 u Benešova n. Pl., r. 1623 u Kostelce, r. 1640 u Beškovic.

1321, 24./VI.), u Počernic (Trčeús, 1329, 13./VI.), u Chodouně (1330—1335), u Žatce (se 6 vsemi, 1332, 30./I.), u Bubovic (1333, 23./IV.), u Počerad (1333, 28./XII., klášter Osecký), u Ústí n. L. (král Jan, 1335, 28./VII.), u Větší a Menší Mořiny (král Karel IV., 1352, 13./I., Sedláč., I. c., č. 91), u Újezdce (Eml., Dec. reg. cens.), u Nymburku (1357, 8./XI.), na Zbraslavsku (1361, 21./III.), u Hobšovic (1404, 11./VI.), u Hluban (1507, 9./IV.) atd. Také má arci i 62 strychů (zem. míry, 1499, 24./IX., u Rábí) atd.

Vidíme z toho, že obě ta čísla vyskytují se nám velice záhy; 60 jitrový lán hned před r. 1290 (na biskupství). Obě pak (64 a poté 60 str.) stanou se později mírou zemskou.

Stejně i dobře dí Brandl a Sedláček, že lán byl z á k l a d n o u různých břemen veřejných a roboty i berní; k čemuž lze dodat, že byl i jednotkou právní, dávkovou, ač poněkud i pracovní, plošná a hospodářskou.

Oba rovněž stejně i dobře mluví o částech lánu: lán celý, $\frac{3}{4}$, $\frac{1}{2}$, $\frac{1}{4}$, $\frac{1}{8}$, $\frac{3}{8}$ a p. Sedláček o tom píše (I. c. 42), a poněvadž nepokládám to za tak důležité, toliko tam poukazují. Pouze nutno se dotknouti ještě názoru Brandlova, že toto rozkouskávání selského lánu vzniklo rozprodeji (patrně tedy volnými i pozdějšími), či soudními zástavami. K tomu je třeba poznamenati, že tato dělba ($\frac{1}{4}$ lánů i ještě méně) plochy je prastará, doložená již v našich nejstarších urbářích 14. stol., a že je základem původní držby lidové plochy (tak zv. obecné parcelace dle poloh) i lidového starého našeho zemědělství, jak dokazují všechny naše katastry i katastrální mapy.

A znovu nutno na základě předchozích vývodů zdůrazniti: lán byl především původně pojem právní. A teprve v dalším a v druhé řadě přibírá ony již výše uvedené znaky. Ale jeho části jsou ihned výměrami, ač nikoliv rovněž výhradně.

* * *

Jistou tu neujasněnost ohledně lánů zavinila, jak známo, zmatečná různost jeho jmén. Slovo Lehen — lán je německého původu. Ale Němci sami a ve svých původních zemích užívají pro to svého vlastního názvu Hufe (Hube), což správně přeložíme obvyklým u nás slovem „živnost“ (grunt, mansus).

Lán — laneus je (u Sedláč., I. c., č. 109), specificum u nás: a trochu i v H. a D. Rakousích. Ale před laneus byl název mansus. Kdy po prvé přichází u nás slovo mansus, uvádí Brandl (r. 1223 atd.) z „Cod. dipl. Morav.“ II., 58, 159, 204 a VI. 38, Sedláček (r. 1190 a 1222); a kdy po prvé laneus⁸⁾ (r. 1228), rovněž oba udávají. Reut (jakožto mansus, po případě laneus) vidíme v jižních Čechách na panstvích Nové Hradky, Rožmberk a Frymburk (Rožmber. urbář z r. 1374, vyd. Truhlářova) a u pánů z Porešína,

⁸⁾ Rožmberský urbář z r. 1374 uvádí lány na panstvích Vítkův Hrádek a Frymburk, pak Helfburk a Zbiroh a Strašice (zde o něco větší).

10./VII. 1367 v Konraticích, M. Klimesch: Urk. z Gesch. d. Gut. Porešín. Laneus sive mansus u Karla IV., 7./II. 1353 (Sedláček, l. c., č. 92).

Dědina jakožto lán (ač dosti nepřesný) v Emlerových Urbářích přichází velmi často; tedy u církve a klášterů velmi starých. Soudíme, že má to znamenati dědičný nájem, neboť ze svobodné (zděděné vlastní) půdy neplatily se přece urbáriální dávky. Také setkáváme se ještě se jménem aratura, popluží a země, právě v nejstarších urbářích i listinách, o jichž výklad i měření se Sedláček (l. c. 9 —, 56 —) pokusil, ač ovšem je to značně obtížno pro velikou měnlivost čísel a nepřesnost starých údajů.

Že jsou hlavně ty pojmy mansus, laneus a Hufe identifika a už ve 14. stol., v tom shodují se staré prameny i všichni historikové. Podáme nyní výklad vzniku hlavního toho slova lán.

Již ve své práci „Příspěvky ke kritice urbářů atd.“ (Selský Archiv, 1921—1923) ukazoval jsem mimo jiné k tomu, že nesporný původ slova lán z německého Lehen (léno) — a to jen u nás — sluší patrně hledati u klášterníků německého původu a u některých našich Němců na Frýdlantsku, Jablonecku, Liberecku a západně až k Labi, kteří tam přehlasují pravidlem *e v a*; tedy místo Weber dí Waber, místo Brett říkají Bratt a p. Hledám to tedy na území Bibrštejnů, pánů z Lippé, z Dubé u Markvarticů, u kláštera Hradiště a p., také na království. Odtud se pak forma lán (Lahn z Lehen) rychle rozšířila po českých zemích a pak i na Slovensku. (V. Chaloupecký, Č. Č. H., 1925, 207—209); v D. Rakousích jen velmi málo. V ostatních Uhrách, zemích alpských a v Německu vůbec nikoli. Odkud vyšlo to slovo lán — Lahn? Z Lužice, či Čech severních? Jak je však daleko odtud do Lužice? Nebylo vlastně povždy ve stycích Ještědsko se Žitavou atd.? Máme tedy potud oba pravdu, Schmidt i já. Hledám arci střed toho slova u nás; a odtud se šířilo do všech českých zemí i na Slovensko — jméno i věc; kdežto jinde byla pouze věc — láno. Leine (provázec) odmítám u rustikálu; a dominikál říkal přímo: provazec (funiculus), nikoli lán. Slovo „lán“ je známo i v polštině a v některých nářečích ruských (Sedláček, l. c., 40). Toť zatím výklad můj.

Jitro.

Jako byl lán velký a malý, tak bylo i jitro velké a malé; toto rovnalo se druhdy (a až do r. 1760) jednomu korci (strychu).

Velmi zajímavým je zcela jistě t. zv. velké jitro. V Chrastu na Zerčicku na zboží biskupském⁹⁾ kol r. 1290 drží 36 jiter 70 strychů, t. j. 1 jitro rovná se téměř 2 strychům (Emler, Decem reg. censuum). V Kozlancech má král. lán r. 1313 (II./IV.) 36 jiter, t. j. (jak vidíme jinde, na př. r. 1315, 22./VII. a 18./X., r. 1320

⁹⁾ Nutno se připojiti též k mínění A. Tomíčkovu (Osvěta, 1917, 677), že lán jiné biskup. trhové vsi měl (1284—1296) 42 jiter výměry, ježto, jak vidno, neměl biskup. lán vždy jen 60 strychů výsevu.

v srpnu atd.) 72 strychů. Plasský lán v Žichlicích r. 1315 (5./X.) má 32 až 37 jiter. Zlatokorunský lán drží r. 1293 (3./V.) 32 jiter (v čemž nutno přisvědčiti Agrár. Archivu V, 156). Král. lán u Plzně má r. 1320 (8./X.) 42 jiter, u Tetína pak r. 1322 (16. a 23./IV.) má po 32 a po 30 jitrech, kde na každém jitru jsou výslovně 2 strychy osevni. (Sedláček, l. c., č. 39 a 40.) Lány v Losině r. 1327 (7./V.) jsou po 33 jitrech německého měření, u Butova u Stříbra pak r. 1342 (28./X.) po 32 $\frac{1}{2}$ dlouhých jitrech, v Těchlovicích po 32 jitrech, v Kažňově u Plas po 40 němec. jitrech r. 1346 (25./VI.) a u Kasejovic po 48 jitrech (Sedláček, l. c., č. 88). U kláštera rodnického (jehož půda byla druhy biskupská) měla r. 1338 „země“ 30 jiter strychů (Emler, Dec. reg. cens.); a Sedláček (l. c., str. 212 a 213) poznamenává u panství arcibiskupských (Rožmitál, Křivsoudov), že (dle úroku) je dědina tolik co lán a že země je polovice dědiny (tedy půl lánu). Na královském panství Hluboká byla r. 1490 dle tamního urbáře z r. 1490 (vyd. Dvorského, Arch. Čes. XVII) „lesní jitra“, z nichž jedno bylo jako dvě obyčejná jitra. (I Sedláček, l. c., str. 217); rovněž na panství Pardubice a Kunět. hora (dle urbáře z r. 1500, Arch. Čes. XII). Tato lesní jitra jsou klučeniny, t. j. půda z lesů upravená, zjiřfená a měřená pak na obyčejná jitra (osevni). Také vidíme je na Třeboňsku, Novohradsku a Krumlovsku (Rožmberský urbář z r. 1374). Krumlovský urbář z r. 1445 mluví hlavně o jitrech.

V době nejstarší, jak ji 1279—1296 spatřujeme ve Formuláři biskupa Tobiáše (vyd. J. B. Nováková), určitě se dělí jitra malá (později obyčejná) od velkého jitra názvem „iugera strichonum“, což má patrně značiti jitra osevni (strychové), plochu přizpůsobenou nádobě strychové k osevu. Samo pak toto pracovní faktum (osevání) ukazuje k tomu, že jitra malé (jakožto strychové i osevni) je původu českého, neboť osevání prováděli lidé domácí a dle různosti krajiny; a dle nich byly také strychy i míry různé (lokální). A později ztrácí se pak slovo jitra a zůstává jen strych (korec). A ztrácí se i velké jitra a malé vítězí jakožto strych.

Velké jitra, sledujeme-li věc přesněji, náleží zcela jistě době starší¹⁰⁾ a půdě církevní; s tím pak brzy i na půdě korunní a poté i šlechtické (ve 14. stol.). Opravdu je pak zajímavým poměr obou těch jiter k sobě i ke strychu, jakož i strychu ke korci, jak se vzájemně sblíží i promítají (třebaže i místní rozdíly bonity půdy i míry dále a dlouho zůstávají).

¹⁰⁾ Ač jakýsi rozdíl v jitru a mezi jitem i korcem zůstává i později (t. j. jitra je větší o $\frac{1}{4}$ strychu). Proto se při setí na 1 staré jitra ještě přidával ke strychu výsevků skoro větel. (Viz i 1411 u Kut. Hory v Libri err. VIII, 141).

Zajímavým je případ jitra na Meydsteinsku u Krumlova. Rožmberský urbář z r. 1374 uvádí tam vsi Holubov a Bor, jež později byla zrušena i zalesněna. (Stopy posud patrné). Sledujeme-li výměry těch lesů v onom urbáři, vidíme, že rozloha hlavního komplexu revíru Bor tam vzniklého a dosud existujícího je hodně podobná číslům starým; počítalo se na velká jitra, jež rovnala se dvěma strychům, arci rožmberským, o něco menším. (Upozornil mne na to tamní nadlesní Tuzar.)

Korec, jak dovozují v poslední kapitole, jsa jakožto osevni nádoba nesporně původu zemědělského, lze pokládati za míru původu polodomáčího. Zato strych, i jménem cizí, ač záhy zdomácnělý, označiti můžeme za míru původu obchodního nebo dávkového, určenou od cizinců (asi německých mnichů). Víme, že identifikace korce a strychu je doložena již ve 14. věku, ač je mnohem starší.

Jitro strychové, tedy osevni, je rovněž původu zemědělského a — zváno jsouc též malým — i určitě domácího, českého; také co do jména. V nejobvyklejším počtu 64 nebo 60 tvoří lán a je v době starší (13. stol.) nejčastěji míněno; později se však píše jen strych — korec.

Jitro velké je, jak již výše doloženo, opravdu odchýlné od obvyklého jitra malého, je velmi staré, ač řidčí, a patrně původu cizího, německého, jak soudí i Sedláček (l. c., str. 43); v 16. věku mizí. Jeho míra jsou buď přímo dva strychy anebo pohybující se od 30 (32, 32 $\frac{1}{2}$, 33, 36, 37, 40, 42) až do 48 jiter. Ale také lán má 60, 64, 72, 74 až 96 malých jiter. Jistá korespondence těchto čísel malých a velkých jiter u lánu je nesporna. Vidíme je nejvíce na Plzeňsku, ač i na biskupském teritoriu a i v jižních Cechách¹¹⁾.

Mezi jitrem strychovým (osevním) a strychem osevním nebyl buď žádný rozdíl, či velmi malý, který později mizí. V tomto případě je pak i jitro (malé, osevni) mírou osevu. Kde zůstává rozdíl patrnější, zřejmější, je to patrně odchýlné jitro velké, cizí a plošné. Pozoruhodná fakta, k nimž se ještě vrátíme.

* * *

Je známo, že největší část rolní půdy (a to selské) dělena byla druhy a vlastně do nedávna na lány; v lán celý i jeho části: $\frac{3}{4}$, $\frac{1}{2}$, $\frac{1}{4}$, $\frac{5}{8}$, $\frac{3}{8}$, $\frac{1}{8}$ atd. lánu. Ježto bylo to u nás provedeno tak systematicky (jak ukazují urbáře i listiny a pozemkové knihy od 14. až do 19. stol.), nutno tedy o této lánové soustavě i ústavě věděti, kdy povstala, s čímž i dobu vzniku úměrného lánového statku poznáme.

Lánová soustava je, jak známo, součástí první a nejstarší naší agrární reformy, jež současně byla i největší a nejdělsí. Užívati sluší raději tohoto označení (agrární reforma), ježto emphyteuse a jiné názvy jsou jen částkami tohoto celkového zjevu. Všecky části¹²⁾ této reformy provedeny nebyly všude. Nejobecněji

¹¹⁾ Rožmberský urbář z r. 1374 uvádí jitra na panstvích Meydstein, Poděhúsy, Bukovsko, Přiběnice, Přiběničky, Milčín a Jistebnice; sluší ještě zjistiti v katastrech a jich mapách, jaká to byla jitra. — Pochyby, jež mám o původu jitra vůbec, jsou v poslední kapitole.

¹²⁾ a) Lánová soustava (příděl a lánová, resp. strychová úprava pro normální rodinu formou soběstačné i dostatečné plochy); b) písemné smlouvení a utvrzení jirskohavelské činže a dávek naturálních; c) dědičný nájem; d) větší menší zákup jakožto vlastnický nárok a podíl na rustikálu; e) samospráva dosti rozsáhlá; f) někde i dědičná rychta (zvláště ve 14. věku, ve Slezsku i na Moravě, méně dosud u nás). K tomu se poji později odúmrť.

vidíme zastoupeno rozdělení na lány, ač ani toto není úplně a všudy. Musíme ovšem — zejména pak co do měř plošních (a sypaní) — počítati s dlouhým vývojem, jak nám zřejmě ukazuje proces duchovenských desátkových dávek a na př. identifikace korce, strychu, strychového jitra a pak jich poměr k ustálené moravské míře. Vývoj starých našich agrárních poměrů patrně musíme hledati už od 11. věku (arci nehledě k době Boleslavů) v desátkách církevních atd.

Ale vlastní první agrární reforma začíná se u nás, jakož doloženo, v 13. a probíhá ve 14., ba částečně ještě v 15. století. A ve 13. věku dlužno viděti i vznik soustavy lánové (rozdělení na lány) a s tím současně též začátek lánového statku, který bere svůj vznik tedy s tou první agrární reformou a lánovou soustavou u nás v 13. stol.

A to zůstává jisto: velké jitra přichází z ciziny a má, jak jsme nedávno viděli, na mysli číslo 30 původně. Brzy se však musí přizpůsobiti domácím poměrům půdy a podnebí a tu buď roste něco nad 30, nebo raději se spojí s domácím malým jitem¹³⁾ (blízkým korcí) a tu se zdvojnásobí.

Ve své práci „Příspěvky k kritice urbářů¹⁴⁾, pozemkových a jiných knih, katastrů, map, starých účtů atd.“ (Selský Archiv 1921—1923) definoval jsem lánový statek, tento plod agrární reformy 13. století, jakožto normální plochu, potřebnou k výživě velké rodiny (s čeládkou). Toť smysl lánového statku. Nesmíme viděti v něm tedy jen momenty právní, ale naopak také důvody hospodářské. Tyto musely býti zvláště výmluvnými při tvoření idey lánového statku.

Kolik plochy dáti k němu průměrně, toť byla otázka, jež zaměstnávala tehdejší hlavy jakožto úvahy a podmínky právní. Bylatě lánem míněna nejen plocha kulturní (většinou), ale i nekulturní, t. j. netoliko role, ale i lesy, vody, pastviny. Ač pro pastvy propůjčovány a tvořeny bývaly už ve 14. stol. i občiny, průhony a dráhy. (Regesta dipl. necnon epist. Bohem., III., IV., ač i II., I., pak Emler: Decem registra censuum.)

Vzor pro problémy právní brán byl z ciziny, jak víme; a tak se stalo i s řešením stránky hospodářské a výměrové, jež ovšem byla a musela býti silně přizpůsobena poměrům a podmínkám domácím — půdy, podnebí a lidu. Nemůže býti náhodou, že v číslici jiter setkáváme se tak často i brzy s 30 (32 et sq.) a zase se 60 atd. Jaký tomu výklad? Možno říci, že při stanovení počtu jiter osevních padala na váhu žádost úpravy činžovní a snaha uvésti platy úroční úměrně s výměrou půdy. Platilaf se z jednoho lánů, ze 64 strychů, těžká hřivna stříbra (64 gr. pr.), t. j. z 1 jitra 1 groš

¹³⁾ Rozeznávám tedy, jak patrně, mezi polní mírou domácí (původní „mírou“ na Moravě, u nás korec i jitra), jež nutno přiznati — a cizími (s církví) i pozdějšími, které se pomalu sbližovaly, identifikovaly, či přizpůsobily vzájemně.

¹⁴⁾ Tam také dovozují, proč odchylují se od Truhlářova datování rožmberského urbáře ze 14. století.

pražský činže. Je to zajímavý souhlas, ale jistě nestačí. Jeť u nás jednak reforma valutní pozdější (po r. 1300) než pozemková; a pak plat hotových peněz nebyl jediný a byl vyrovnáván i doplňován platy naturálními a prací; a pak konečně tu rozhodovala sama povaha půdy. A tak nevolky vzpomenouti si musíme na výměru antického statku v Itálii a na pravidlo přijaté už ve starém Římě co do agrární plochy, na známý zákon Tiberia Sempr. Graccha z r. 132 př. Kr. (lex de agris dandis assignandis)¹⁵).

Netvrdím, že tyto vzpomínky antické byly jedině rozhodující: vždyť tam byla slunná úrodná Itálie a zde střední Evropa s lesy, mlhami, bahny a vůbec s jinými podmínkami podnebí a půdy. Ale pomáhaly spolupracovati a byly snad začátkem, podkladem a východiskem dotyčných úvah. Vždy pak je ostatně zajímavé, že při stavbě našich agrárních poměrů mohly spolupůsobiti reminiscence až antické. Nebylo by to ostatně nic u nás zvláštního. Přinášejíť stejný výklad také pro Anglii. Hledáme tedy utvoření idey a původ lánového statku i v římské antice¹⁶).

Nastává nyní otázka: kdo sem přinesl k nám tyto myšlenky až z Itálie a z antiky?

Přirozeně tu první náš pohled musí padnouti na tehdejší naši inteligenci latinsky vzdělanou. A to bylo duchovenstvo a především mniši, kteří četli latinské klasiky i římské právo už v karolinské renaissanci.

A vskutku. U klášterů máme první zprávy 1. o nejstarší i první naší agrární reformě, což není jen proto, že klášterníci nejvíce psali a zachovali si (i půjčováním, opisy i jinak) nejvíce listin a kronik; musímeť počítati i s tím, že řehole, zejména 12. a 13. věku u nás (premonstrátů, cisterc. a různých rytířů) byly nikoli snad zakladateli, ale zcela jistě lepšími organisátory velkostatků, tvůrci jich konsolidace a intenzivnějšího obhospodařování, což patrně vychází ze starých listin a urbářů.

A základ této agrární reformy, prováděné od doby Karla Velikého postupně po celé střední a katolické Evropě, středověká emphyteusis, vzat je ze římské emphyteuse a dle různých dat i míst je u nás upravován a přizpůsobován; vzat tedy z Itálie a z antiky.

¹⁵) Agrární reforma, kterou ve starém Římě navrhoval Tib. Sempronius Gracchus a po níž následovaly známé ony nepokoje (v letech 133—121), je netoliko obnovením starších leges Liciniae Sextiae (376—367), ale i jejich doplněním, a to i pro velkostatkáře a latifundia (jimž měla býti položena mez) i pro množení a tvoření neprodejných selských malostatků o 30 jitrech, rozdělených ze zbylé či vrácené obcíny a daných chudým občanům za mírnou dědičnou činží k hospodaření. Tak vznikl známý onen zákon „agris dandis assignandis“, jehož provedením pověřeni oba bratři Gracchové a jich tchán Appius Claudius-tresvíri.

¹⁶) O římských živlech ve středověku mluví zvláště M. Kowalewsky: Römische u. german. Elemente in d. Entwicklung d. mittelalterl. Gutsherrschaft u. d. Dorfgemeinde (Berlin, 1901).

A nyní se pokračovalo dále. Z Itálie z antiky se vzala a od církve i klášterů k nám přenesena odtud ve 13. věku též

2. idea lánového statku, jakožto normální míra k výživě rodiny;

3. výměra lánů se základním původním číslem **30** jiter (velkých, cizích), jež brzy poté u nás pro naše domácí české poměry, půdy i zvyku — přizpůsobena na **60** osevních (strychových) jiter.

K tomu pak možno dodati, že už z antické Itálie pochodí také u nás od 13. století:

4. trojstranná soustava v polním hospodářství,

5. antický pluh vedle naší radlice (a starého slovanského háku),

6. myšlenka pravidelné, soustavné i trvalé úpravy hospodářského dvorce co do trvale stejného seskupení budov hospodářských i obytných ve čtverec i obdélník. (Zajímavý je tu doklad dvorů zlatokorunských či novohradských, jež arci původně ohrazeny dřevěnými plaňkami.)

7. Vniknutí starých měr i váh a jich přizpůsobení našim poměrům.

Připojme pak k tomu u nás ve 13. věku kolonizaci ze západu se zakládáním měst a rozvojem výroby i obchodu, reformu správy¹⁷⁾ a valuty, vývoj dolování (za Václava II.) i rybníkářství (u klášterů, měst a panství), i jakousi úpravu hospodaření v lesích (s plavbou dříví do Prahy); četné kláštery v Praze, mající své statky v méně lesnatých Čechách severních a středních, byly záhy poukázány k tomu, by více dřívím šetřily a braly si je z ostatních Čech dopravou po řekách. Bylať druhdy spotřeba dříví — ke zbraním a k náradí, ke stavbě, nábytku, nástrojům a k palivu — veliká.

Vedle toho byla též úprava agrárních poměrů u šlechty (organizace velkostatků atd., jak jsem již výše řekl) i na vsi. Byly tu staré rozdělení i zchudlé záduhy a byla tu potřeba zakládání nových vsí na plochách dosud lesních¹⁸⁾, o čemž lze mluvit patrně už ve 12. věku. A tato úprava vsí — utvoření a přímo geniální spojení držby individuální (ploch kulturních) s kolektivní (ploch

¹⁷⁾ Jež za Přemysla Otakara II. vnikla do Rakous (Stieber) a za Václava II. do Polska. Se správou zlepšeno i právo veřejné a státní (úpravou nástupnictví na trůně a poměru k Německu).

A můžeme tu ostatně nevzpomenouti vzniku slavných našich zemských desk, zemského soudu i různých těch místních krajských soudů (súd) a knih, t. j. úpravy práva soukromého ve 13. století? A s tím vznikání nových pevností (hradů), stálého vojska manského (vyšší šlechty vojensko-úřednického původu), nových krásných chrámů i klášterů?

¹⁸⁾ O jakýchsi měřácích už ve 12. st. mluví také ostatně Friedrichův Cod. diplomat. Boh. I. č. 295: „...ambitum vgiez boemice appellatum, theutonice meringe“; č. 227: „...more silvarum vulgo gelachiet“. Patrně se tyto míry vztahují u nás již ve 12. v. na klučeniny z lesů. Co má být německé „harmue“, jež uvádí Novotný (Čes. děj, I. 1, pozn. na str. 534), nevím.

nekulturních — občin, pastvin, lesů a vod) — je původu domácího. Nejen proto, že není tu stopy cizí (občina je slovo ryze domácí), ale zvláště povahou držby (staré polohové parcelace), s níž nebylo hnuto. Tak zv. francký lán¹⁹⁾, utvořený už za Karla Velikého v říši Karlovců a téměř úplně komasovaný, vidíme u nás dosti zřídka a ještě v osadách původu či vlivu německého.

Tuto lze se zmíniti i o „českém právu“. Naše dosavadní definice tohoto práva je dosti chatrná, málo obsažná a spíše negativní: předchází opak potomního práva německého²⁰⁾, 13. v. Je nesporno, že 12. (a možno již 11.) století úpadkem zádrug, t. j. nedostatkem vlastní kulturní půdy od doby Břetislava I., vytvořilo na venek poměry dosti desolátní, přímo křičící po úpravě. (Ozvěnou toho zdají se býti zprávy nejen za Soběslava II., ale už za Vratislava II., Svatopluka a Vladislava II. o jejich velikých vojenských družinách, schopných zahraničních akcí.) Ve vsích, mimo pevné dosud zbylé zádrugy a šlechtu, byli tak zv. hosté (viz i Krofta, Přehled dějin sel. stavu, Praha 1918). Existenci jejich ukazují nám staré listiny i názvy některých osad. Přidal bych k tomu i slovo „vy-hostiti“ (zbaviti se „hosta“) a již z obecnosti tohoto vlastně stále (ač v jiném dávno smyslu) užívaného názvu možno souditi, že počet jich před první agrární reformou byl již velmi značný. Kdo byli tito „hosté“? Cizinci v rodové zádruze? Jistě lidé nestálí, netrvalí, bez pevné vlastní půdy, kteří cizí plochy za plat užívali; a často nové, z lesů vykloučené plochy. Tedy bezzemci a dočasní nájemci půdy za určité dávky i platy, jimž bylo možno tyto různé (většinou naturální) dávky zvýšiti, nájemné pozemky jim odejmouti a dáti v nájem jiným petentům, jichž v úrodnějších krajinách patrně přibývalo. To jsou fakta starých listin.

Sečteme-li nyní a uvážíme-li pak význam všech oněch právě výše už uvedených proměn u nás v zemi od 13. v. — skutečných to reforem i pokroků, tu vidíme, že týkají se téměř všech oborů hospodářských, většiny práva i správy, méně sice dopravy, ale jistě financí veřejných i soukromých; že značí skutečné reformy a pokroky sociální i agrární a veliké zesílení země uvnitř, jež mohla pak vyvinouti náležitý tlak vojenský a politický i vně. A všecko to nutno znáti, všechny ty vnitřní reformy, všemi těmi detaily nutno vyplniti rámec zvláště 13. století, bychom se dověděli, v čem, jak i proč český stát zesílil uvnitř a vyrostl pak svým vlivem i na venek, že své sousedy, Uhry a Polsko, z nichž

¹⁹⁾ Vyvěral patrně ze starých forem držby a hospodaření u většiny Germánů. (Viz Rhamm: Nordgermanische Groszhufe.)

²⁰⁾ Tento u nás užívaný název není arci důkazem toho, že bylo toto právo (vzniklé kořeny svými z antiky a v Evropě jižní i západní přizpůsobené) vytvořeno v Německu, nýbrž bylo k nám jen z Německa a přes Německo kolportováno jsouc již jinde hotové.

²¹⁾ K tomuto výkladu opravňuje nás právě potomní protiklad trvalého (dědičného dokonce) nájmu půdy.

byl nejmenší, nejen předhonił, ale vykonával vedle Německa nejsilnější vliv ve střední Evropě. Toto pozoruhodné faktum úspěchu i rozmachu vnější politiky české vyložíme především poznáním veškeré oné detailní práce i politiky uvnitř. Jinak sotva. Nechybělo nám v 10., 11. a 12. věku na panovnicích znamenitých. Jistě k nim patří Boleslavové, Břetislav I., Vratislav II., Soběslav I. a snad i Vladislav II. Ale tehdy to bylo spíš chudé i neupravené kmenové vévodství, kde hradští úředníci (kastelánové) někdy hodně absolutního knížete připravovali krutě, lstivě a zjišně zádrugy o jich půdu. Od 13. století vidíme však upravené, hospodářsky i jinak mohutníci a uvnitř silné království, jež připravuje teritoriální vzrůst i rozmach doby Lucemburků.

Než netoliko v oboru hmotném a organizačním, ale i na poli kultury duchové spatřujeme zdárný rozvoj. Většinu snad kostelů a far, jež ukazují nám v 2. půli 14. v. Libri erectionum i Acta iudiciaria, většinu této církevní organizace lze přičítati zřízení i výstavbě velkostatků a klášterů, jež mohly tuto síť vytvořiti. Třeba k úspěchům nepřetržitě řady vynikajících posledních Přemyslovců přispěla také kolonisace 13. stol. z Flander atd., více to byl vliv intelligentních a pracovitých tehdy klášterů, z nichž každý skoro představoval ve svém území jakousi celou akademii i učeliště svého kraje, kde byli sochaři, řezbáři, stavitelé, malíři, řemeslníci, hudebníci, zpěváci, kde se pěstovaly vědy, filosofie, opisovaly kodexy, spisovaly kroniky, pěstovala medicína a lékárna, technika atd., atd.

K tomuto soudu vedou nás nejen dějiny i zachované památky oněch klášterů, ale zvláště hlubší studium historie agrární atd. a nesporné styky s antikou.

Některé poznámky o staročeských měřácích polních a dutých.

Ve své recenzi o často již citované Sedláčkově knize o staročes. měřácích a vahách (Brdlíkův Zeměd. Archiv, 1924) ukazoval jsem k tomu, že Sedláček správně ji nazval: Paměti a doklady, t. j., že dotyčný materiál bude nutno ještě zpracovati. Podávám tuto malé příspěvky.

1. Sedláček (Pam. a dokl., 44) dí, že na Písecku „se role pod korec násevku zorala od jitra do večera, aneb bez dlouhé přestávky“. Že by se tu pod korcem mínilo i jitra půdy, lze sotva říci, neboť názory našich starých geometrů (Podolského, Klause, Svobody, Světeckého atd., l. c., 44) o velikosti jitra se dosti od sebe různí. Těžko lze se spřáteliti s názorem, že se plocha u nás měřila lidskou pracovní dobou, t. j. orbou za jitra. Slovem jitra není určena délka doby, jak dlouho? A také to bylo možno jen na území půdy stejné. Je zcela zřejmo, že na povrchu nánosovém mohl oráč zorati mnohem více plochy za tutéž dobu (od jitra), nežli tam, kde byla zvětraná půda tvrdá a plná kamení, jež mu překáželo

a jež musil po případě z půdy odstraňovati. Také byl rozdíl, byl-li ten povrch rovný (v Polabí), či zvlněný a na horách. Staré zprávy o tom, že měřidlem plochy byl i u nás pluh, nutno rozhodně probrati věcně i kritičtěji, neboť za stara byly pluhy a vozy celé dřevěné. Tedy velmi nedostatečné; a pak u nás je povrch hodně měnlivý, kde se střídá písek s hlinou. (Vždyť i dnes s nástroji mnohem lepšími je těžko zorati strych za půl dne, i za den.) Zejména zprávy německých kronikářů (Helmolda a j.) nutno dobře rozebrati a zjistiti, zda dobře rozuměli svým slovanským zpravodajům. Není totiž vyloučeno, že slovem jitro — jiterní pozemky (Gereuter- und Mahringsgründe) byly u nás míněny i plochy zpracované, role upravené, zkyplené — zjitřené. Němci z jitra učinili Mogen a na př. Poláci převzali to slovo zpět zas od Němců a udělali z něho mork. Ostatně příklady takového zpět od Němců přejímání starých slovanských pojmů i slov, poté arci německy zkomolených, nejsou ojedinělé. Připomeneme-li si výše uvedená fakta půdy a připojíme k tomu onu proceduru slova jitro, jisté máme právo k jisté skepsi. Pluh jakožto měřidlo plochy práci potažní (koňskou či volskou) — možnost obhospodařiti, zorati, na př. dvěma voly, jen určitě velký, ne větší kus půdy — je již něco blíže a jasněji určeného a pochopitelného; a svědčí pro to též názvy latinský i německý (Joch — jho). Zcela jistě z toho nejméně vychází, že původní naše jitro bylo za stara cosi buď hodně neurčitého a nejasného, nebo dvojitého. A dále je tolik aspoň jisto u nás: 1. Jitra četná jsou klučeniny lesní (dí i Sedláček, l. c., str. 40), t. j., z lesů nedávno upravené (zjitřené) plochy. 2. Totéž jsou i nájemné jiterní pozemky (Gereuter z gerodet, či. Reut) jižních Čech. Na Třeboňsku je Jiterní Ves. 3. Jitro je naše doloženě staré domácí slovo (ve smyslu zjitřiti) a není snad zkomoleninou odvozeninou z Reut. 4. Právě v nejstarších urbářích (u Emlera), pokud obrazí se nám tam více staré krajiny hospodářské, setkáváme se zvláště často s názvy: dědina, země (méně niva — toť spíše označení kulturního druhu), popluží a p. A jsou to nejen jména, ale poněkud i míry a zvláště staré plochy kulturní (dědina, země, popluží a j. v. — na rozdíl od mladších: jitro.

Jitro²³⁾ je původně plocha; teprve „jitro strychové“ (na př. u biskupa Tobiaše) je určitá míra osevu a půdy. Je otázkou, bylo-li už původně jitro míněno jako míra a určitá.

Biskupský urbář (ad 1290), roudnický, chotěšovský, Roudnicko arcibiskupské, urbář proboštů Pražských (ad 1400), břev-

²²⁾ Že velice je nutno počítati i s původní menší upraveností půdy a že příroda vůbec kladla orbě atd. překážky větší, než nyní, to vychází i z předchozích řádků. Při horší půdě bylo i horší její zpracování a druhy.

²³⁾ Je fakt: je dvojí lán a dvojí jitro. Velké jitro je cizí a pouze výměrou. Jitro malé je domácí, je také kulturním druhem, t. j. mladší oproti starší dědině i j. v.), je výměrou a konečně (jako strychové) je i mírou osevu.

novský (mimo újezd kostelecký, nezamyslický a Broumovsko) a strahovský mluví velikou většinou o dědinách atd.; o lánech málo. Lány, čtvrti a jitra (strychová) mají jen Příbram a Rožmitál, Č. Řečice, Štěpánov a Vlt. Týn; Helfenburk má místo jiter pruty, a Běchavsko Ževčicko hony. Klášter Hradiště má záhony. U Rožmberků²⁴) vlivem Pasova lány, čtvrti a jitra na panstvích: Bukovsko, Příběňčiky, Jistebnice, Milčín, Poděhúsy, Meydstein a Příběňice.

2. Vznik různosti místních měř a dávek lze dobře vysvětliti i odůvodniti růzností bonity a úrodností místní půdy a to daleko méně růzností pánů. Proto se též i ozim a jař různě měřily: ozim rovně (r. 1341) a jař vrchovatě (r. 1342). Této různosti lokálních měř někdy se i využítokovalo; tak kupci při obchodu a vrchnostenské úřady při dávkách poddanských. (Malšice r. 1572, Drslavice u Prachatic r. 1683 atd., jak Sedláček, l. c.) Ale města (na př. Praha, Kutná Hora atd.) o stálost svých měř dosti dbala.

3. Rozhodně nutno více zdůrazniti příbuznost mnohých našich měř s cizími, resp. jich původ z ciziny a hlavně ze starého Říma. Nebylo to cílem těchto řádek a učinil jsem tak jen, pokud to souviselo s daným thematem.

4. Sedláček mluví (l. c., 144, 177) o tak zv. pacovském lánu a je vskutku pravdou, že prameny uvádějí tak zv. pacovskou míru, pacovské jitro a p. Ale:

α) Míra tato nebyla jen v Čechách, ale i v Rakousích Horních (v Oedu), Altmansperku atd.

β) V Čechách byla hlavně jen u Rožmberků; tedy na panstvích jejich v jižních Čechách (Vítkův Hrádek, Krumlov, Mejdštein, Helfmburk, Poděhúsy, dále Příběňice, Milčín, Choustník a konečně i Žiželice); v H. Rakousích pak Haslach.

γ) Většina tohoto území patřila obchodně ke Zlaté, resp. Pasovské stezce.

δ) Rožmberkové nabyli Pacova v Čechách r. 1345, nedrželi ho dlouho, i měli s ním vždy velmi málo styků.

ε) Mírou pacovskou měřeno u nich již však před tím, a to r. 1318.

ζ) Náš Pacov byl bezvýznamný obchodně i agrárně a Rožmberkům odlehlý. Zato bavorský Pasov měl veliký význam obchodní, byl v sousedství Rožmberků, kteří drželi též velmi záhy mnohá léna (viz Monumenta boica) v jeho sousedství a tamní diecése činila si původně nárok na jižní Čechy.

Je tedy zřejmo, že míněn tím vlastně ve 14. v. Pasov ba-

²⁴) Ale Frymbursko a Krumlovsko má jiterní lány Panství Zbiroh, Strašice a Wildštejn dělena na dvory; taktéž i některé vsi jinde: Holubov (Meydstein), Čichtice (Helfmburk) a zvláště Milčinsko (areae); německá panství (Nové Hradý, Rožmberk, Frymburk a poněkud i Vítkův Hrádek) mají reuty. Jinak jsou pak jen lány a jich čtvrti.

²⁵) Také bližší rozbor různosti našich lokálních měř (s jich literaturou) nepatřil k danému thématu.

vorský (což bylo však v 16. stol. poněkud zapomenuto, ač zmíněno ve Vimperce i 23./IV. 1584), jakož i někdejší mnohem četnější styky Rožmberků s Bavorskem; nebo, psáno-li Pacov, byl tím míněn Pasov bavorský, jemuž tak přesně říkáme na rozdíl nyní. Pasov zve se Patavium, i je tu snadno možno přehlasování **t** v **c**.

Vzdejme se tudíž definitivně tak zv. míry pacovské²⁶⁾, neboť, jak všecko ukazovalo nám výše, běží tu o Pasov bavorský, čímž také agrární i hospodářské dějiny našeho jihu přijdou do světla plnějšího a srozumitelného.

I to lze ještě poznamenati, že v jižních Čechách kolovaly výslovně peníze pasovské (na př. 5./III. 1390, i Sedláč., l. c. a že ještě donedávna chodili Jihočeši na poutě do Pasova.

5. Korec, strych a míra.

Korec — dutá míra a pak výsevní plocha: st.-sl. *coric*, *korc*, pol. *korczyk*; litev. *kurtelis*; řecky *κῶρος* (má 6 medimnů); italsky *carica* (dutá míra různé velikosti), srov. s tím frz. *charge* (náklad); sanskr. *karaka* (džbán) od kořene *kar* 8 (říditi, napravovati — viz i naše *kárati*, *kormidlo*, *koráb*); *kar* 5 (přitesati).

Právě tyto dva poslední sanskrtské kořeny dávají věci jasnější i přijatelnější smysl: korec jakožto nádoba (džbán) buď nařízená (tedy určitá, míra), nebo přitesaná (ze dřeva udělaná). Je opravdu těžko přijmouti výklad, že to byla nádoba vyhotovená u nás z kůry — z jaké? Byl u nás pro to vhodný vůbec strom? Leda smrk, všechna ostatní kůra byla křehká. A smrk, a veliký smrk, byl dost řídký. Ale udčlaná ze dřeva dutá nádoba a míra, tof bližší nám i věci samou; a hledíme-li k sanskrtu, i jménem.

„Vulgata“ ze 6. v. uvádí v evangeliu sv. Lukáše, kap. XVI., v. 7.: „100 *choros*²⁷⁾ *tritici*.“ Tento latinský název může pochoditi

²⁶⁾ Pacovské knihy a tak zv. pacovská míra vztahovala se na lán, jitro, strych i sypání vůbec. A tu je zajímavo, že na př. v Zahradce u Pacova (r. 1530) a vůbec u Tábora sypou na čtyry. Byla-li ta míra rozšířena až do Rakous, proč není právě zde řečeno, že je to míra pacovská?

²⁷⁾ U nás chori jakožto korce 12./III. 1408 (*Acta iudiciaria*, VI.); korce jako strychy (Sedláč. l. c., č. 103); míra jako korce (Sedláč. l. c. č. 102); strych jako jitro (tamže č. 101); míra Scheffel (č. 100).

Korec výsevní byl nádoba veliká: kád. někde skoro metr výšky, kde dno i svršek měly stejný průměr. Ale pak je těžko vysvětlitelné i myslitelné, proč měla býti nádoba tak veliká právě z kůry a nikoli (což je pochopitelné i praktičtější) raději z pevného kompaktního dřeva.

Či byla by to nejpůvodněji nádoba vydlabaná z kmene — tedy však velmi těžká, kde byla na dřevě kůra ponechána? Při dosažitelné šířce smrku a p. musila býti ta nádoba pak velmi vysoká a těžká. Mimo to ona kůra na dřevě byla znak jen podružný; rozhodující byla přec určitá míra dutiny, dlabání i ten kmen sám. Samotná kůra (ani smrková) není dosti trvanlivá ani silná k udržení takého množství zrna (zejména při prudkém sypání s hůry a při nutném někdy přenášení. A mimo to, jsouc slabá, rozestoupila se při sypání brzy, čímž přesnost míry porušeňa. Výklad od kůry je tedy věcně nemožný, nechci říci naivní. Bližší a správnější je tu původ cizí, ať ze sanskrtu, či hebrejský (pozdější, s církví, už méně). Indoevropský původ byl by pak ovšem velmi starý.

z toho řeckého *κόρος*, ač i z hebrejského *kôr* neb *chômer*. Vidíme-li nahoře původ toho slova v račové příbuznosti, přichází k nám tuto cestou církevní; vždy je však původu velmi starého a polo domácího i cizího; poněkud tedy nejasné. (Filologické zprávy pochodí od lexikografa V. Horáka.)

Slovo *strych* je ovšem původu jasného, cizího, německého a mladšího. Druhdy: e. *gestrichenes Masz*. Z těchto důvodů nutno pak *strych* pokládati za míru užívanou od německých obchodníků, jimž bylo zrna obilí od nás prodáváno v určitých od nich k tomu podávaných nádobách. Němci k nám přicházeli jako kupci, řemeslníci, horníci, kněží atd. Lze tudíž označiti *strych* za dutou míru původu obchodního²⁸). Možno ovšem, že byla za ni tak ustanovena současně i od klášterů jakožto míra dávková; brzy pak stala se z toho i mírou výsevku a plochy.

Později se obě tyto míry různého původu a přicházející z různých míst sešly a identifikovaly.

K nimž druží se moravská míra, jež přes to že byla jim přizpůsobena později, má v sobě mnoho odchylného a svérázného, i lze v ní viděti původ hodně domácí.

Prameny a literatura.

Mohlo býti s podivem, že o vnitřních reformách — zvláště agrárních a hospodářských — praví nám tak málo kroniky staré. Známost o nich podávají nám opravdu jen listiny, urbáře a později některé účty, i něco z literatury starší. Užil jsem a jmenuji samozřejmě nejvíce:

Regesta dipl. necnon epist. Boh. (III./IV., ač i II., I.); dále Emlerovy *Decem registra censuum* (Praha, 1883) a jeho urbář kláštera Hradiště, známé diplomatáře Pangerlovy (kláštera Vyš. Brodu a Zl. Koruny), zbytky jejich urbářů od V. Schmidta a H. Grossa, Rožmberský urbář (vydání Truhlářova), urbáře v archivech Třeboň, Krumlov a Hluboká, Šustovy Purkrab. účty pan. Nové Hrady, 1390 (Praha, 1909). Padají tu na váhu i formuláře staré klášterní diplomatáře ovšem všude.

Ze starší literatury: Knížka o měrách zemských, sepsaná od Šim. Podolského z Podolí, J. M. C. měřiče zemského

²⁸) Pro cizinu při vývozu (obilí atd.) často se k prodeji užívalo měr cizích i peněz cizích (Sedláček, I. c. 110 a Purkrab. účty panství novohrad. z r. 1390 vyd. Šustovým jasně ukazují, jak do jižních Čech vnikají míry i mince dolnorakouské. Že i obchod s Pasovem hojně k tomu přispěl, vidíme z Rožmber. urbáře 1374 (vyd. Truhlářova).

Jinak lze se Sedláčkem souhlasiti i v tom, že nebylo „nové míry zemské (ježto míra zemská byla dávno zemskými deskami vysazena); i v tom, že Hájkova míra byla pozdější i místní a nikoli královská a zemská.

V celku je ovšem práce Sedláčkova, který přináší nejen četné doklady i k dějinám agrárním a hospodářským, i místní paměti, ale tyto kontroluje i hojnými výpočty, zajisté velmi záslužnou. Vždyť již i ty pokusy o určení různých lokálních měr starých byly velmi obtížné.

v král. Čes. z r. 1617, kterou r. 1683 vydal Sam. Globič z Bučina, rovněž měřič zemský v král. Čes. v Praze.

Z nové literatury: Pro Slezsko Meitzen (Urkunden d. schles. Dörfer, Cod. dipl. Sil., Vratislava, 1856); pro Moravu uvedené již Brandlovo známé „Glossarium“; pro Čechy: Fr. Vacek²⁹⁾ (Emfyteuse v Čechách ve 13. a 14. stol., Agr. arch., VI., 131); Šusta (Dvě knihy čes. dějin, Praha, 1918), Kroftův známý Přehled dějin sel. stavu a ovšem nejvíce mnoho již citované Sedláčkovy Paměti a doklady o staročes. měřácích a váhách i Lippertovu (Socialgeschichte Böhmens). Lippertovy vady (neviděl urbářů atd.) již často uvedeny. Sedláček neprošel opět katastrálních map, což nutno; také jsou tam některé tiskové chyby (i v číslech). Nestačí listiny a vůbec texty, i musíme prováděti v dějinách agrárních (jichž nelze dělití od hospodářských) pečlivou, kombinovanou a často posud zanedbávanou kritiku cifer. Tyto jinak naprosto nutné poznámky nemají ovšem snad zlehčiti znamenitého díla Sedláčkova.

K Pangerlovým známým diplomatům lze vedle prací V. Schmidtových (o Vyšebrodsku atd.) uvéstí článek E. Kubičkův: Správa kláš. velkostatku Zl. Koruny do válek husitských, 1263 až 1420 (Program arc. gymnasia v Praze-Dejvicích, 1914).

O francském lánu na západě mluví příležitostně Th. v. d. Goltz (Gesch. d. deutsch. Landwirtschaft, Stuttgart-Berlin, 1902). K. Lamprecht, G. Hanssen, R. Kötzschke, K. Th. v. Juama-Steinegg (Deutsche Wirtschaftsgeschichte, Leipzig, 1879—1901), známá díla Meitzenova, G. L. v. Maurera, G. Seeliger; u nás Peisker, ač v našich zemích je franc. lán málo zastoupen, takže k jeho další literatuře stačí Dahlmann-Waitz (8. vyd., 1912) a bibliografie při „Viertel-jahrschrift f. Social- u. Wirtschaftsgeschichte“ od Jastrowa.

²⁹⁾ Ač se poněkud stýkám s Vackem, je toto moje téma užší, než Vackovo; a také se ubírám poněkud jinou cestou, sleduje hlavně základní naše míry polní.